

تبیین جامعه‌شناختی امید به آینده

چکیده

هدف این تحقیق بررسی میزان امید به آینده بین دانش‌آموزان دختر و پسر دوره‌ی متوسطه، روش آن از انواع پیمایشی و ابزار گردآوری داده‌ها نیز پرسش‌نامه بوده است. جامعه‌ی آماری این تحقیق را تمامی دانش‌آموزان دختر و پسر دوره‌ی متوسطه و پیش‌دانشگاهی شهر نجف‌آباد تشکیل می‌داد که با سطح اطمینان ۹۵ درصد، ۳۲۵ نفر (۱۸۷ دختر و ۱۳۸ پسر) از آن‌ها به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار «spss» و «لیزرل» مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

بین متغیرهای تحقیق، میزان دین‌داری و پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده با ۷ و ۱۱ درصد، بیشترین سهم را در تبیین میزان امید به آینده دارند. که می‌توان این را مهم‌ترین نتیجه‌ی به‌دست آمده از تحقیق دانست. از مجموعه متغیرهای وارد شده در معادله‌ی رگرسیون، چهار متغیر تأثیر معنی‌داری بر متغیر وابسته داشته‌اند. از بین متغیرهای باقی‌مانده در مدل رگرسیون، میزان دین‌داری و پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده به ترتیب با بتای ۳۵٪ و ۲۸٪ شدیدترین تأثیر معنی‌دار را بر میزان امید به آینده داشتند.

کلیدواژه‌ها: امید، آینده، نوجوانی، دین‌داری، پایگاه اجتماعی-اقتصادی، رشته‌ی تحصیلی.

براساس تقسیم‌بندی خانم رینهد، تنها تربیت قاطع و اطمینان‌بخش، باعث ایجاد اعتماد به نفس در فرزندان می‌شود. اما نباید از اثر رشته‌ی تحصیلی بر امید به آینده‌ی دانش‌آموزان نیز غافل بود. رشته‌ی تحصیلی دانش‌آموزان نقش مهمی در سرنوشت آن‌ها دارد. انواع رشته‌های تحصیلی برحسب نوع آموزش‌ها، میزان متفاوتی از امید به آینده را در دانش‌آموزان به‌وجود می‌آورند. آن‌چه در نظام تعلیم و تربیت رسمی ما می‌گذرد، چنین است: «برنامه‌های درسی که معمولاً با حجم بالایی عناوین و مطالب درسی همراه‌اند و نوعاً روش‌های تدریس غیرفعال را می‌طلبند، نوجوانان ما را با نوعی کم‌نشاطی مواجه ساخته‌اند» [عصاره، ۱۳۸۰: ۵۲].

اما در مورد نقش پایگاه اقتصادی-اجتماعی در امید به آینده‌ی دانش‌آموزان، ثابت شده است که هر قدر پایگاه اجتماعی فرد بالاتر باشد، امید به زندگی او بیشتر است. طبق تحقیقات کلمن، «والدینی که در آرزوی دست‌یابی به استاندارد بالای زندگی هستند و فرزندان‌شان را برای تحقق آرمان‌ها و ایده‌آل‌های مطلوب تربیت می‌کنند، ممکن است فرزندان بسیار موفق‌تری داشته باشند» [قلی‌زاده، ۱۳۷۷: ۱۵۲ و ۱۵۳].

نقش تعلیم مذهبی، در سلامت روانی و پیش‌گیری از شیوع اختلالات روانی و ناهنجاری‌های رفتاری، مورد تأیید بسیاری از متخصصان علم روان‌شناسی قرار گرفته است. تحقیقات نشان می‌دهند که داشتن جهان‌بینی مذهبی در معنابخشی به زندگی، امید به زندگی و احساس امنیت‌خاطر تأثیر بسزایی دارد و مانند سپری در مقابل از خود بیگانگی و خلأ وجودی عمل می‌کند [محمدزاده رومیانی، ۱۳۸۶: ۱۶]. به گفته‌ی اریکسون، برخی از ارزش‌های نهفته در فرهنگ توحیدی و جهان‌بینی الهی-اسلامی عبارت است از: انگیزه داشتن و امیدوار بودن به رحمت حق، مثبت اندیشیدن، علاقه‌مندی به علم و... [ملک‌عباسی، ۱۳۸۵: ۳۰].

درضمن باید خاطر‌نشان ساخت، مدارس ابزاری هستند که نظام‌های اجتماعی از طریق آن‌ها، ارزش‌ها، اعتقادات اساسی و انتظارات رفتاری مربوط به نقش جنسیت را به افراد انتقال می‌دهند. «تبعیض جنسی در کتاب‌های درسی توجه زیادی را به خود جلب کرده است. اگرچه تغییرات کمی در محتویات و تصاویر کتاب‌های درسی مشاهده می‌شود، ولی هنوز تصاویر نقش‌های نسبت داده شده به افراد، به نفع مردان است» [قلی‌زاده، ۱۳۷۷: ۱۶۱]. تحقیقات یتس نیز نشان می‌دهد که پسرها بدبین‌تر از دخترها هستند و دخترها در اواخر نوجوانی بیشتر بدبین می‌شوند [Yates, 2000].

اهداف پژوهش

هدف اصلی این تحقیق، تبیین جامعه‌شناختی میزان امید به آینده بین دانش‌آموزان دختر و پسر دوره‌ی متوسطه‌ی شهر نجف‌آباد بوده است. از آن‌جا که نوجوانان امروز، آینده‌سازان فردای جامعه هستند،

یکی از مهم‌ترین اهداف نظام‌های تعلیم و تربیت، افزایش امید به آینده و تأمین سلامت روان نوجوانان و جوانان است. در سنین نوجوانی، دگرگونی‌های عاطفی و اجتماعی چشم‌گیری رخ می‌دهند. هیجانات نوجوان شدت می‌گیرد و غالباً دچار حالاتی چون عصبانیت، یأس، ناامیدی و ترس می‌شود [استادان طرح جامع آموزش خانواده، ۱۳۸۱: ۶۲].

باید بدانیم که کودکان نیازمند آرامش، امنیت و خیال‌پردازی‌های خویش‌اند. اما هنگامی که بزرگ‌تر می‌شوند، باید اندک‌اندک با وقایع بیرونی مواجه شوند. آموزش و آگاهی دادن، بیش از امید‌واهی دادن، کارساز خواهد بود. نباید امیدواری را با خیال‌یافی‌های شیرین و جذاب یکسان شمرد [بصیری، ۱۳۸۶: ۳۷].

دکتر فرجاد، روان‌شناس، می‌گوید: «نوجوان امروز گم‌شده‌ای است در زندگی که با هزاران هزار مشکل روحی، روانی و تربیتی سر در گریبان است. نوجوان امروز، آینده‌ی روشنی در پیش ندارد، از واقعیت‌های موجود فرار می‌کند و به اوهام و تخیلات روی می‌آورد». وی می‌گوید: «نوجوان دارای نیازهای فراوانی است که جامعه نمی‌تواند به آن‌ها پاسخ دهد. وضعیت بد اقتصادی، عدم تأمین زندگی، بی‌کاری، فشار روانی و... باعث ناامید شدن جوان می‌شود» [نشریه‌ی انتخاب، ۱۳۷۸/۷/۱۳].

دانیل کیتینگ (۱۹۸۰)، یکی از ویژگی‌های اساسی دوره‌ی نوجوانی را تفکر آینده‌نگر می‌داند. او عقیده دارد نوجوانی دوره‌ای است که فرد به انجام کارها در آینده و در بزرگسالی خود فکر می‌کند [لطف‌آبادی، ۱۳۸۱: ۱۰۱].

امید در مفهوم روزانه‌اش، یک انتظار خوب برای آینده است. در دهه‌ی اخیر امید به‌عنوان یک مفهوم روان‌شناسی، به موضوع جذابی برای محققان علاقه‌مند به دریافت رابطه‌ی امید با رفاه روانی تبدیل شده است [valle, 2006: 393-406]. یکی از نظریه‌های استادانه درباره‌ی امید، به‌وسیله‌ی سنیدر^۱ مطرح شده است؛ کسی که امید را به عنوان یک مشخصه‌ی ساختار شناختی، شامل باورهای مثبت یک شخص درباره‌ی توانایی‌اش برای انجام دادن اهداف شخصی، به تصویر درآورد [snyder, 2002: 249-257].

اما نقش خانواده در امید به آینده را نمی‌توان انکار کرد. حالت ناامیدی و دل‌سردی زن و مرد در خانواده، تشنج و ازهم‌پاشیدگی خانواده و دربی آن، پدیده‌ی فرار فرزندان، همسر آزاری و کودک‌آزاری را به دنبال دارد. والدین ناامید، یأس و ناامیدی را به فرزندان خود تزریق می‌کنند و فرزندان را دچار افسردگی و پوچی و بی‌ارزشی می‌سازند.

خانم دایانا باوم ریند، در تحقیقات خود، سه نوع الگوی فرزندپروری را بررسی کرده است که عبارت‌اند از:

- قاطع و اطمینان‌بخش؛
- خودکامه و مستبد؛
- سهل‌گیر و بی‌بند و بار [خیاط، ۱۳۸۶: ۶۳ و ۶۴].

شناسایی میزان امید به آینده‌ی دانش‌آموزان و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن، از اهمیت و ضرورت خاصی برخوردار است. بر این اساس، اهداف فرعی زیر مد نظر قرار داشتند:

۱. تعیین میزان تأثیر متغیرهای اجتماعی و اقتصادی بر میزان امید به آینده بین دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه‌ی شهر نجف‌آباد.
۲. ارائه‌ی راهکارهایی برای افزایش امید به آینده بین دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه‌ی شهر نجف‌آباد.

روش‌شناسی تحقیق

مطالعه پیرامون مسائل پیچیده‌ی انسانی-اجتماعی با روش‌های متعدد و متفاوتی صورت می‌پذیرد. استفاده از هر روش نیز با توجه به ویژگی‌های خاص پدیده‌ی مورد مطالعه به ابزار خاصی نیاز دارد، تا محقق بتواند با اتکال به داده‌ها و یافته‌های حاصل از آن پژوهش، حاصل کار خود را به جامعه‌ی علمی عرضه دارد. در تحقیقات توصیفی، محقق الزاماً در پی کشف و توضیح رابطه‌ها، هم‌بستگی‌ها و احتمالاً آزمون فرض‌ها و پیش‌بینی رویدادها نیست، بلکه توجه او بیشتر در جهت توصیف و گزارش موقعیت‌ها و

وقایع براساس اطلاعات است که صرفاً جنبه‌ی وصفی دارد [نادری و نراقی، ۱۳۶۸: ۷۱].

در این تحقیق از روش توصیفی به منظور توصیف نظام‌مند موقعیت یا زمینه‌ی مورد علاقه، با دقت و حفظ عینیت استفاده شده است و هدف آن توصیف منظم میزان امید به آینده بین دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه بوده است و این‌که عوامل اجتماعی، اقتصادی و... تا چه اندازه در میزان امید به آینده‌ی دانش‌آموزان مؤثر بوده است.

هم‌چنین، این تحقیق پیمایشی است، زیرا محقق مجبور به جمع‌آوری اطلاعات و سپس دسته‌بندی آن‌ها از طریق پرسش‌نامه بود. در پژوهش حاضر، از روش پیمایشی با دو هدف «توصیف» و «تبیین» استفاده شده است. در سطح توصیف، هدف به دست دادن تصویری از چگونگی توزیع جامعه‌ی نمونه براساس متغیرهای مطالعه بود. در سطح تحلیل یا تبیین، هدف یافتن روابط درونی بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته بود.

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار «SPSS/Windows/Ver: 14» و برای آزمون مدل ساختاری از نرم‌افزار «LISREL 8.54» استفاده شد.

جدول ۱. جمعیت آماری تحقیق

حجم نمونه	پسر	حجم نمونه	دختر	
۷۶	۳۲۱۵	۶۶	۲۷۸۳	اول دبیرستان
۱۲	۴۹۶	۸	۳۳۹	دوم ریاضی-فیزیک
۶	۲۴۹	۱۶	۶۷۹	دوم علوم تجربی
۵	۲۰۲	۱۶	۶۶۰	دوم ادبیات و علوم انسانی
۱۲	۵۱۹	۸	۳۴۹	سوم ریاضی-فیزیک
۷	۳۰۶	۱۷	۷۱۰	سوم علوم تجربی
۶	۲۶۹	۱۷	۷۰۵	سوم ادبیات و علوم انسانی
۸	۳۲۳	۸	۳۲۱	پیش‌دانشگاهی ریاضی-فیزیک
۲	۲۰۱	۱۵	۶۳۱	پیش‌دانشگاهی علوم تجربی
۵	۱۰۰	۱۵	۶۱۶	پیش‌دانشگاهی ادبیات و علوم انسانی
۱۳۸	۵۸۸۰	۱۸۶	۷۷۹۳	کل

مهم ترین یافته‌های پژوهش

فرضیه‌ی شماره‌ی ۱ بین میزان امید به آینده‌ی دانش‌آموزان پسر و دختر تفاوت وجود دارد.

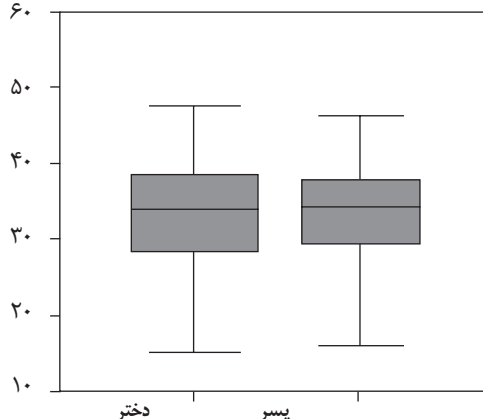
جدول ۲. نتایج آزمون فرضیه‌ی شماره‌ی ۱

متغیر	گروه‌ها	تعداد	میانگین	انحراف معیار	T	درجه‌ی آزادی	سطح معنی‌داری
جنسیت	دختران	۱۸۶	۳۳/۸۱	۸/۰۶۹	۰/۱۰۷	۳۲۳	۰/۹۱۵
	پسران	۱۳۹	۳۳/۹۱	۷/۵۶۳			

خروجی این آزمون نشان می‌دهد که t محاسبه‌شده برای جدول ۲ برابر $۰/۱۰۷$ شده است که از مقدار t جدول با درجه‌ی آزادی ۳۲۳ و در نظر گرفتن پنج درصد خطا کمتر است. لذا سطح معنی‌داری آزمون $۰/۹۱۵$ شده است؛ یعنی تفاوت بین میزان امید به آینده‌ی پسران و دختران معنی‌دار نیست. بنابراین فرضیه‌ی شماره‌ی ۱ تأیید نمی‌شود. فرضیه‌ی شماره‌ی ۲ بین میزان امید به آینده‌ی دانش‌آموزان رشته‌ی تحصیلی گوناگون، تفاوت وجود دارد.

نمودار ۱

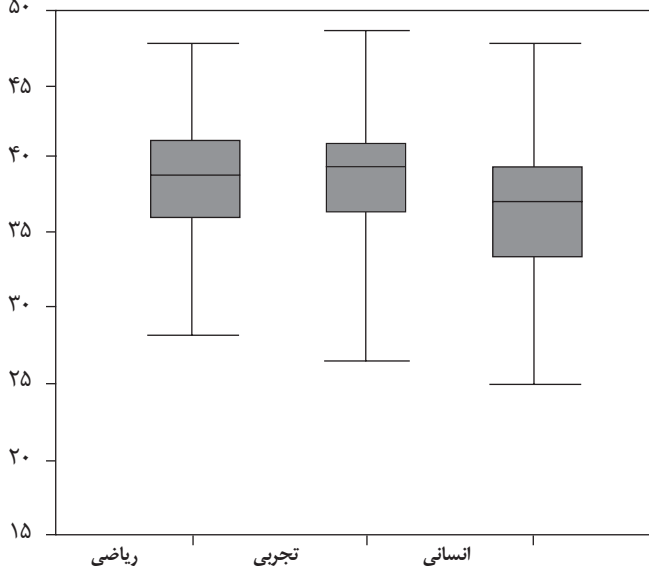
میزان امید به آینده

جدول ۳. پس آزمون توکی برای مقایسه‌ی زوجی میزان امید به آینده براساس رشته‌ی تحصیلی

رشته‌های تحصیلی مورد مقایسه	اختلاف میانگین	خطای معیار	سطح معنی‌داری
ریاضی با تجربی	-۰/۰۵	۱/۵۲۴	۰/۹۹۹
ریاضی با انسانی	۳/۸۹	۱/۵۵۳	۰/۰۳۵
تجربی با انسانی	۳/۹۴	۱/۴۹۰	۰/۰۲۴

میزان امید به آینده

همان‌گونه که در جدول ۳ مشخص است، اختلاف امید به آینده‌ی دانش‌آموزان رشته‌ی انسانی با رشته‌های ریاضی و تجربی معنی‌دار است. به عبارت دیگر، میزان امید به آینده‌ی دانش‌آموزان رشته‌ی انسانی کمتر از دانش‌آموزان رشته‌های ریاضی و تجربی است. بنابراین فرضیه‌ی شماره‌ی ۲ تأیید می‌شود.

نمودار ۲

فرضیه‌ی شماره‌ی ۳. بین میزان ارتباط با والدین و میزان امید به آینده‌ی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد.

جدول ۴. خروجی ضریب هم‌بستگی پیرسون برای آزمون رابطه‌ی میزان ارتباط با والدین و میزان امید به آینده

تعداد	مقدار ضریب پیرسون	سطح معنی‌داری
۳۲۵	۰/۴۳۸	۰/۰۰۰

با توجه به این که ضریب مثبت شده است، مشخص می‌شود که هرچه میزان ارتباط والدین با فرزندان بهتر باشد، میزان امید به آینده‌ی آن‌ها بیشتر می‌شود. بنابراین فرضیه‌ی شماره‌ی ۳ مورد تأیید قرار می‌گیرد.
فرضیه‌ی شماره‌ی ۴. بین پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده و میزان امید به آینده‌ی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد.

جدول ۵. خروجی ضریب هم‌بستگی پیرسون برای آزمون رابطه‌ی پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده و میزان امید به آینده

تعداد	مقدار ضریب پیرسون	سطح معنی‌داری
۳۲۵	۰/۱۱۲	۰/۰۴۴

همان‌گونه که در جدول ۵ ملاحظه می‌شود، هرچه پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده بالاتر باشد، میزان امید به آینده‌ی فرزندان آن‌ها بیشتر می‌شود. بنابراین فرضیه‌ی شماره‌ی ۴ مورد تأیید قرار می‌گیرد.
فرضیه‌ی شماره‌ی ۵. بین میزان دین‌داری و میزان امید به آینده‌ی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد.

جدول ۶. خروجی ضریب هم‌بستگی پیرسون برای آزمون رابطه‌ی میزان دین‌داری و میزان امید به آینده

تعداد	مقدار ضریب پیرسون	سطح معنی‌داری
۳۲۵	۰/۳۵۵	۰/۰۰۰

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، ضریب هم‌بستگی پیرسون برابر ۰/۴۳۸ و سطح معنی‌داری برابر ۰/۰۰۰ شده است. یعنی این رابطه معنی‌دار است و هرچه میزان دین‌داری بیشتر باشد، میزان امید به آینده بیشتر می‌شود.
حال در یک جمع‌بندی از آزمون‌های مطرح‌شده، رگرسیون چندگانه‌ی تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته را برای کل پاسخ‌گویان بررسی می‌کنیم.

جدول ۷. رگرسیون چندگانه‌ی تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته

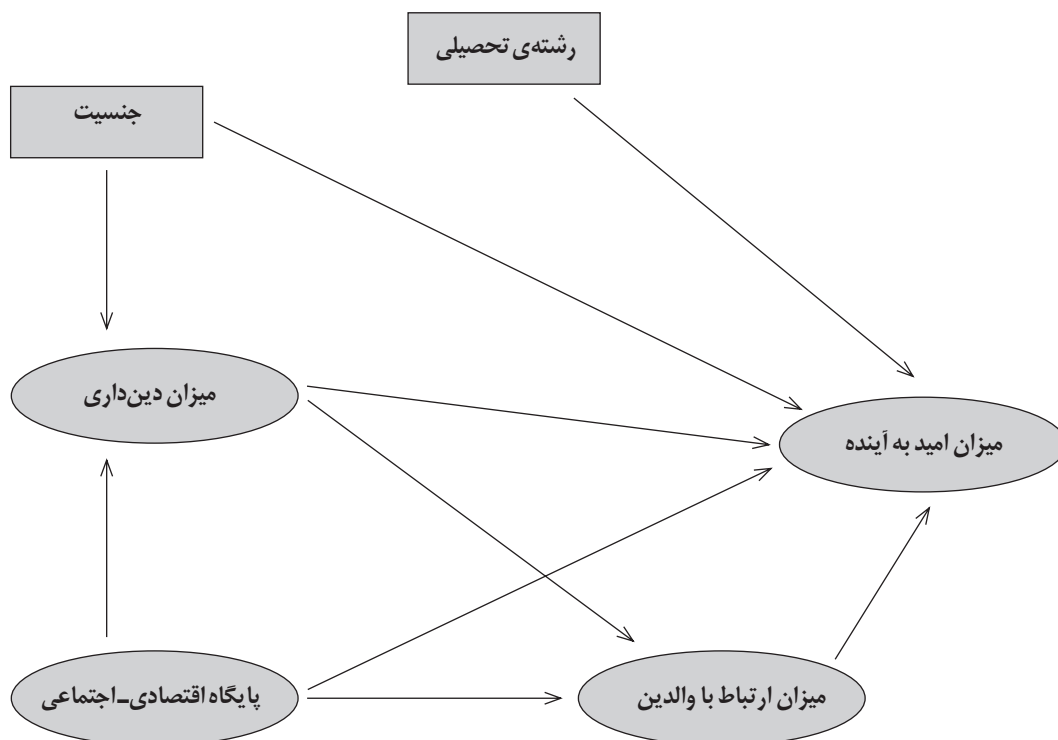
متغیرهای مستقل	مقدار بتا	ضریب تعیین	سطح معنی‌داری
جنسیت	۰/۰۲۶	۰/۰۰	۰/۷۰۸
رشته‌ی تحصیلی	-۰/۱۵۱	۰/۰۲	۰/۰۲۱
میزان ارتباط با والدین	۰/۲۳۵	۰/۰۶	۰/۰۰۰
میزان دین‌داری	۰/۲۶۴	۰/۰۷	۰/۰۰۰
پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده	۰/۳۳۴	۰/۱۱	۰/۰۰۰

همان گونه که در جدول ۷ ملاحظه می‌شود، متغیرهای میزان دین‌داری، پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده و میزان ارتباط با والدین، تأثیر مستقیم و معنی‌داری بر میزان امید به آینده دارند؛ یعنی باعث افزایش امید به آینده می‌شوند.

جدول ۸. اثرات مستقیم و غیرمستقیم و کل متغیرهای مستقل بر میزان امید به آینده

کل	نوع اثر		متغیرهای مستقل
	غیرمستقیم	مستقیم	
-۰/۱۷	—	-۰/۱۷	رشته‌ی تحصیلی
۰/۲۲	—	۰/۲۲	میزان ارتباط با والدین
۰/۳۴	۰/۰۶	۰/۲۸	میزان دین‌داری
۰/۴۱	۰/۰۶	۰/۳۵	پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده

نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه نشان می‌دهد، متغیرهایی که وارد معادله شده‌اند، از نظر شدت و جهت تأثیرگذاری بر متغیر وابسته (میزان امید به آینده) متفاوت بوده‌اند.

نمودار ۳. مدل تحلیل مسیر با ضرایب مسیر متغیرهای مستقل و وابسته‌ی تحقیق

پیشنهادی مبتنی بر یافته‌های تحقیق: بازنگری در محتوا، مضمون و شیوهی ارائه‌ی برنامه‌های ویژه‌ی کودکان، نوجوانان و جوانان در صدا و سیما، به گونه‌ای که به ایجاد دلبستگی عمیق نسبت به فرهنگ و تمدن اسلامی و ایرانی منجر شود و در یافتن دیدگاه امیدوارانه نسبت به زندگی، نوجوانان را یاری دهد

پیشنهادات مبتنی بر یافته‌های تحقیق

- ارائه‌ی طرحی منظم و برنامه‌ریزی شده و استفاده از افراد متخصص و آموزش دیده به منظور:
- الف) آموزش دانش‌آموزان برای آشنایی با مهارت‌های ذکر شده در مباحث روان‌شناسی مثبت (شادکامی، امید، سرزندگی، خوش بینی و...):
- ب) آموزش دانش‌آموزان در جهت ارتقای مهارت‌های ذکر شده و آشنا کردن آن‌ها با نحوه‌ی استفاده از این مهارت‌ها، بسته به هدف و موقعیت آن‌ها (مقابله با مشکلات و هنگام تصمیم‌گیری).
- شناخت هرچه بیشتر استعداد دانش‌آموزان توسط والدین و مربیان، و راهنمایی آن‌ها به سمت پرورش این استعدادها، به گونه‌ای که به موفقیت و خوش‌بینی آن‌ها نسبت به خود و آینده بینجامد.
- ایجاد تقویت باورهای امیدوارانه در دانش‌آموزان دختر و پسر پایه‌های گوناگون تحصیلی، با به کار بردن شیوه‌های دقیق روان‌شناسی و مشاوره.
- بازنگری در محتوا و مضمون کتب درسی، به‌ویژه در سال‌های نوجوانی، و ارائه‌ی مطالب جدیدی که به ایجاد بینش نوینی نسبت به خود، زندگی و نقشی که او می‌تواند ایفا کند، منجر شود.
- بازنگری در محتوا، مضمون و شیوه‌ی ارائه‌ی برنامه‌های ویژه‌ی کودکان، نوجوانان و جوانان در صدا و سیما، به گونه‌ای که به ایجاد دلبستگی عمیق نسبت به فرهنگ و تمدن اسلامی و ایرانی منجر شود و در یافتن دیدگاه امیدوارانه نسبت به زندگی، نوجوانان را یاری دهد.
- تقویت زمینه‌های حضور نوجوانان در عرصه‌های مشارکت و تصمیم‌گیری‌های اجتماعی.

- یاری رساندن به نوجوانان و جوانان برای شناخت هرچه بیشتر توانمندی‌هایشان، تا علاوه بر متناسب بودن انتظارات آنان از خویش با توانمندی‌هایشان، این گروه سنی بتوانند موفقیت‌های بیشتری در تحصیل، شغل و زندگی به‌دست آورند.
- تلاش برای تأمین خواسته‌ها و نیازهای واقعی جوانان و آگاه کردن جوانان از اقدامات، برنامه‌ها و تلاش‌های در دست اجرا که برای امیدواری و آرامش روحی آنان بسیار مفید است.
- شناسایی ریشه‌های عوامل بحران‌زا، برای ایجاد آرامش و اطمینان خاطر در جامعه و جلوگیری از هرگونه بی‌ثباتی، و برخورد مناسب را هریک. بهترین راه نیز کاستن از دغدغه‌های فکری و اضطراب‌های روحی جوانان جامعه است.
- تلاش در جهت حل معضل کاهش انگیزه‌ی تحصیلی، ترک‌تحصیل، توقف پشت دیوار بلند کنکور و بی‌کاری که هریک عامل مهمی در ایجاد سرخوردگی و بی‌هویتی نوجوانان و جوانان است.

- توسعه‌ی مناسبات میان والدین و فرزندان از حیث عاطفی، روحی و کلامی به‌منظور جلب اعتماد نسل جوان و نوجوان.
- یاری رساندن به نوجوانان و جوانان برای شناخت هرچه بیشتر توانمندی‌هایشان تا علاوه بر متناسب بودن انتظارات آنان از خویش با توانمندی‌هایشان، این گروه سنی بتوانند موفقیت‌های بیشتری در تحصیل، شغل و زندگی به‌دست آورند.

پی‌نوشت

1. Snyder

منابع

۱. استادان طرح جامع آموزش خانواده (۱۳۸۱). خانواده و فرزندان (کتاب چهارم و پنجم). چاپ شانزدهم و هفدهم.
۲. بصیری، حسن (۱۳۸۶). نگاهی به واقعیت؛ تقابل احساس و اندیشه. رشد آموزش راهنمایی تحصیلی. دوره‌ی ۱۲.
۳. خیسات، خالد (۱۳۸۶). نقش والدین در درک متقابل و تفاهیم با نوجوانان. ماهنامه‌ی آموزشی - تربیتی پیوند. شماره‌ی ۳۳۱-۳۳۰.
۴. عصاره، علیرضا (۱۳۸۰). نوجوانان و جوانان ایرانی؛ بیم‌ها و امیدها. ماهنامه‌ی آموزشی-تربیتی پیوند. شماره‌ی ۳-۲۶۱.
۵. قلی‌زاده، آذر (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی آموزش و پرورش. انتشارات محتشم. چاپ اول.
۶. لطف‌آبادی، حسین (۱۳۸۱). روان‌شناسی رشد: نوجوانی، جوان، بزرگسالی. سمت. تهران. چاپ چهارم.
۷. محمدرزاه رومیانی، مهری (۱۳۸۶). نقش‌گرایی‌های متعالی در کنترل رفتارهای پرخطر دوره‌ی جوانی. فصل‌نامه‌ی رشد مشاور مدرسه. دوره‌ی دوم. شماره‌ی ۳.
۸. کلم‌عباسی (۱۳۸۵). چگونگی شکل‌گیری هویت دینی. ماهنامه‌ی رشد آموزش راهنمایی تحصیلی. دوره‌ی دوازدهم. شماره‌ی ۵۶.
۹. نادری، عزت‌الله و سیف‌نراقی، مریم (۱۳۶۸). روش‌های تحقیق و چگونگی ارزش‌یابی آن در علوم انسانی. انتشارات بدر. تهران. چاپ اول.
۱۰. نشریه‌ی انتخاب. (۱۳۷۷/۱۳). نظرسنجی درباره‌ی جوانان و امید: امید گم شده است؟ نه همین‌جاست.
11. Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rain bows in the mind. *psychological Inquiry*, pp 249275-.
12. Valle, M. F. (2006). An analysis of hope ans a psychological strength. *Journal of school psychology*. pp 393406-.
13. Yates, M. SH. (2000). Student of optimism and pessimism during the transition to coeducation, the psychological record. flinders university: Adelaide Australia.